

HİTİT SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Hitit Journal of Social Sciences

e-ISSN: 2757-7949

Cilt | Volume: 18 • Sayı | Number: 1

Nisan | April 2025

Sâsânîler ve Hunlar: Doğu Sınırında Değişen Dengeler

Sassanids and Huns: Changing Dynamics on the Eastern Frontier

Hasan AKSOY

Corresponding Author | Sorumlu Yazar

Dr. | Dr.

Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Konya, Türkiye
Selçuk University, Faculty of Letters, Department of History, Konya, Türkiye

hasanaksoy@selcuk.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-3161-5895>

<https://ror.org/045hgzm75>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 02.10.2024

Kabul Tarihi | Accepted: 23.01.2025

Yayın Tarihi | Published: 30.04.2025

Atıf | Cite As

Aksoy, H. (2025). Sâsânîler ve Hunlar: Doğu Sınırında Değişen Dengeler. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(1), 187-199.
<https://doi.org/10.17218/hititsbd.1560355>

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi iki iç hakem (editörler-yayın kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi. Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: husbeditor@hitit.edu.tr
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Review: Single anonymized-Two Internal (Editorial board members) and Double anonymized - Two External Double-blind Peer Review

It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning (Turnitin).

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Complaints: husbeditor@hitit.edu.tr -
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Sassanids and Huns: Changing Dynamics on the Eastern Frontier

Abstract

The administrative center of the Sassanid Empire, Mesopotamia, had a long history of urbanization on flat land, facilitated political centralization. The Sassanids, who spread over lands fragmented by mountains, deserts and steppes, shared their western frontier with the Roman Empire, while they encountered communities from the Turkestan steppes on their eastern frontier. Political and military responses were tried to be given to these communities according to the degree of difficulty they posed. Migrations in the 4th and 5th centuries changed the dynamics of the Sassanids in the east. Especially the arrival of the Huns in the region damaged the Sassanid dominance in the east. The constant efforts to strengthen and defend the eastern frontier and the expeditions to Khorasan, Tokharistan and Transoxiana regions seriously exhausted the Sassanid army and treasury. The first wave of Hun migration to these regions was carried out by the Chionites in the second half of the 4th century. Although the Sassanids fought against the Chionites, peace was eventually achieved through a treaty. The Chionites then participated in wars as allies of the Sassanids. However, the rise of the Kidarites, would expel the Chionites from Tokharistan, and the Alchon Huns to the south of the Hindu Kush, increased the tension at the frontier. Major defeats in the wars against the Kidarites and the occupation of Kabul by the Alchon Huns exhausted the Sassanids, leading to the end of their dominion in Tokharistan. Major defeats in the wars against the Kidarites and the occupation of Kabul by the Alchon Huns exhausted the Sassanids, leading to the end of their dominion in Tokharistan. During this period, the plundered Sassanid gold and silver coins were used to mint coins bearing the name of Kidara. With the loss of Tokharistan, the Sassanids changed their policy focus towards preventing further Hun incursions to mitigate damage. Having captured Tokharistan, the Kidarites expanded into Sogdia and aimed to control over the Silk Road trade extending to China. Lasted until the second half of the 5th century, The Kidarite dominion in Tokharistan was brought to an end by a campaign led by Yazdegerd II in 456. However, the sudden death of Yazdegerd II after the victory led to a war for the throne between his sons Hormizd III and Peroz I. The resolution of this dynastic conflict was sought through securing the support of the Hephthalites. Receiving this support, Peroz I defeated his brother and ascended to the Sassanid throne. At the end of the 5th century, the Hephthalites became a great power, conquered Tokharistan with the fall of the Kidarites and expanded towards Sogdia in alliance with the Sassanids. However, the relationship between the Sassanids and the Hephthalites did not continue in a stable and peaceful manner. In the ensuing period, Peroz I organized more than three military campaigns against the Hephthalites. Defeats and heavy taxes put the Sassanids in a difficult situation and Peroz I was killed in battle. Thus, the possibility of a complete occupation of Sassanids by the Hephthalites emerged. In this study, the wars and changing dynamics on the eastern frontier of the Sassanids with the Hun migrations in the 4th and 5th centuries are tried to be conveyed. In particular, the effects of these developments on the Sassanid Empire are evaluated.

Keywords: Sassanids, Huns, Chionites, Kidarites, Alchon Huns, Hephthalites

Sâsânîler ve Hunlar: Doğu Sınırında Değişen Dengeler

Özet

Sâsânîlerin idari merkezi olan Mezopotamya'nın düz bir arazide uzun bir kentleşme tarihine sahip olması, siyasî merkezileşmeyi kolaylaştırmıştır. Dağlar, göller ve bozkırlarla parçalanmış topraklara yayılmış olan Sâsânîler, batı sınırını Roma İmparatorluğu'yla paylaşmaktayken doğu sınırında Türkistan bozkırlarından gelen topluluklarla karşılaşmışlardır. Bu topluluklara karşı oluşturdıkları zorluk derecesinde siyasî ve askerî karşılıklar verilmeye çalışılmıştır. 4. ve 5. yy'larda yaşanan göçler, Sâsânîlerin doğu sınırındaki dinamiklerini değiştirmiştir. Özellikle Hunların bölgeye gelmeleri, Sâsânîlerin doğudaki hâkimiyetine zarar vermiştir. Doğu sınırını sürekli güçlendirme ve savunma çabaları, Horasan, Toharistan ve Mâverâünnehir bölgelerine düzenlenen seferler Sâsânî ordusunu ve hazinesini ciddi manada yormuştur. Bu bölgelere ilk Hun göç dalgası, 4. yy'ın ikinci yarısında Hunsular tarafından gerçekleştirilmiştir. Her ne kadar başlarda Sâsânîler Hunsularla savaşmış olsa da sonrasında yapılan antlaşmayla barış sağlanmıştır. Hunsular, Sâsânîlerin müttefiki olarak savaşlara katılmıştır. Fakat Hunsuları, Toharistan'dan çıkartacak olan Kidara Hunlarının ve Hindukuş'un güneyinde Alkan Hunlarının yükselişi sınırındaki gerilimi arttırmıştır. Kidaralara karşı yapılan savaşlarda büyük yenilgiler alınması, Alkan Hunlarının Kabil'i işgal etmeleri Sâsânîlerin oldukça

yıpranmasına ve Toharistan'daki Sâsânî hâkimiyetinin sona ermesine sebep olmuştur. Bu dönemde, yağmalanan Sâsânî altın ve gümüş sikkeleri kullanılarak Kidara adının yer aldığı sikkeler basılmıştır. Toharistan'ın elden çıkmasıyla Sâsânîler politika değişikliğine gitmişler ve Hun akınlarını önlemeye çalışarak zararı önlemeye odaklanmışlardır. Toharistan'ı ele geçiren Kidaralar, Soğdya'ya doğru genişleyerek Çin'e uzanan İpek Yolu ticareti üzerinde söz sahibi olmayı hedeflemişlerdir. 5. yy'ın ikinci yarısına kadar süren Toharistan'daki Kidara hâkimiyeti, 456 yılında II. Yazdicerd tarafından düzenlenen seferle son bulmuştur. Fakat alınan zaferle birlikte II. Yazdicerd'in ani ölümü, oğulları III. Hürmüz ile I. Fîrûz arasında taht savaşı çıkmasına neden olmuştur. Bu taht kavgasının çözümü, Akhunların desteğinin sağlanmasında aranmıştır. Bu desteği alan I. Fîrûz, kardeşini yenerek Sâsânîlerin başına geçmiştir. 5. yy'ın sonlarında büyük bir güce ulaşan Akhunlar, Kidaraların yıkılışıyla birlikte Toharistan'ı ele geçirmişler ve Sâsânîlerle ittifak halinde Soğdya'ya doğru genişlemişlerdir. Fakat Sâsânîlerle Akhunlar arasındaki ilişki, istikrarlı ve barışçıl olarak devam etmemiştir. İlerleyen süreçte I. Fîrûz, Akhunlara karşı üçten fazla askerî sefer düzenlemiştir. Alınan yenilgiler ve ağır vergiler, Sâsânîleri zor durumda bırakmakla birlikte I. Fîrûz savaşta öldürülmüştür. Böylece Sâsânîlerin Akhunlar tarafından tamamen işgal edilme ihtimali ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada, 4. ve 5.yy'larda yaşanan Hun göçleriyle birlikte Sâsânîlerin doğu sınırında vuku bulan savaşlar ve değişen dengeler aktarılmaya çalışılmıştır. Özellikle sınırdaki gelişmelerin Sâsânî İmparatorluğu üzerinde ne gibi etkiler bıraktığı değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sâsânîler, Hunlar, Hunsular, Kidaralar, Alkanlar, Akhunlar

Giriş

Sâsânî İmparatorluğu'nun kurucusu I. Erdeşîr'in (224-242) hükümdarlığından itibaren Sâsânîler, Ahemeniş İmparatorluğu'nun sınırlarına ulaşacak bir imparatorluk arzulamışlardır. Bu emelleri, 3. yy'ın anıtsal yazıtlarında ve bazı Sâsânî imparatorlarının kullandıkları ünvanlarda (şehinşah) görülmektedir. Bu durum batıda Mezopotamya, Suriye, Anadolu ve Ermenistan sınırlarında bir dizi savaşa, doğuda ise uzun vadeli kazanımlardan ziyade ağır yenilgiler yaşanmasına neden olmuştur. Horasan, Toharistan (Afganistan'ın kuzeyi) ve Mâverâünnehir bölgelerine düzenlenen seferler, Sâsânî ordusunu ve hazinesini oldukça zorlamıştır. Harcanan kaynaklara ve çabalara rağmen Sâsânîlerin Tizpon'dan uzak yerlerde imparatorluk gücünü sergilemesi açısından doğu sınırı oldukça önemlidir.

4. yy'da yaşanan çeşitli göçler, Toharistan ve Mâverâünnehir bölgelerindeki siyasî dinamikleri değiştirmiştir. Her yeni gelen göç dalgası arasındaki karmaşık ilişki ve eski yerleşim yerinin nerede bitip yenisinin nerede başladığı konuları, araştırmacılar tarafından tartışılmıştır (Rezakhani, 2017, ss.87-88). Aslında bölgenin siyasî tarihi incelenirken bir grubun gelip diğerinin yerine geçmesinden ziyade halkların katmanlaşması ve karışması göz önüne alınmalıdır.

Hun topluluklarının 4. ve 5. yy'larda bölgeye girişi, Sâsânîlerin doğu sınırının dinamiğini değiştirmiş, Sâsânî imparatorlarının sınırı düzenli olarak savunmasını ve güçlendirmesini gerektiren bir dönemi başlatmıştır. Bu yeni gelen toplulukların, MÖ 4. yy'dan itibaren İç Asya bozkırlarına hâkim olan Hsiung-nularla bağlantılarının olması muhtemeldir (Goffart, 2006, ss.17-18). Fakat Hsiung-nulardan ve Hunlardan kalan yazılı kaynakların eksikliği ve Hunları tanımlamak için kullanılan farklı dillerdeki farklı terimler, kesin bir yargıya ulaşmayı zorlaştırmaktadır (Sneath, 2007, ss.178-179; Payne, 2016, ss.8-9).

Bu çalışma, tarihi bir araştırma niteliği taşımaktadır. Toplanan ana kaynaklar ve araştırma eserleri tasniflenerek içerik analizleri ve değerlendirmeleri yapılmıştır. Ayrıca arkeolojik ve nümismatik bulgulardan elde edilen veriler incelenerek yazılı kaynaklardaki bilgilerle mukayese edilmiştir. Söz konusu yapılan analizler ve sonuçlar, 4. yy ortalarından başlayarak

5. yy'ın son çeyreğine kadar uzanan süreçte Sâsânî-Hun ilişkilerine yeni bir bakış açısı sağlayacaktır.

1. Hun Göçleri ve Doğu Sınırındaki Dengeler

Hunsular, Toharistan ve Mâverâünnehir bölgelerine gelen ilk Hun göç dalgasını oluşturmaktadır. Hunsularla ilgili ilk kayıt 350 yılına aittir. Nitekim II. Şâpûr (309-379), Roma yerleşimi olan Nisibis'i kuşatırken doğudaki istilalardan haberdar olmuş ve kuşatmadan vazgeçerek derhal geri dönmüştür (Ammianus Marcellinus, 1894, Book 14.3.1; John Zonaras, 2009, Book 13.7). II. Şâpûr, 356'dan 358 yılına kadar doğuda Hunsulara, Gelânilere ve Kuşan topluluğu olduğu düşünülen Eusenilere karşı seferler düzenleyerek mücadele etmiştir (Ammianus Marcellinus, 1894, Books 16.9.4, 17.5.1; Rezakhani, 2017, s.89). Sonunda II. Şâpûr, Hunsular ve müttefikleriyle barış yapmıştır. Barış sonrası 359 yılında Hunsular ve Gelâniler, Sâsânîlerin müttefiki olarak Mezopotamya'da savaşlara katılmıştır (Ammianus Marcellinus, 1894, Book 17.5.1). Ammianus Marcellinus, Hunsu hükümdarı Gurambad'ın oğlunun savaş sırasında ölümünü ve yakılmasına eşlik eden yedi günlük ziyafeti ayrıntılı olarak anlatmaktadır (Ammianus Marcellinus, 1894, Books 19.1.7-19.2.1). Hunsuların ve Gelânilerin Mezopotamya'da bulunmaları ve II. Şâpûr'a olan bağlılıkları, doğuda artan Sâsânî hâkimiyet etkisini göstermektedir. Onları Toharistan'dan süren Kidara Hunlarının yükselişi de göz ardı edilmemelidir. Nümismatik bulgular, doğuda Sâsânîlerin otoritesinin zayıflaması karşısında Toharistan'da Kidaraların ve Hindukuş'un güneyinde Alkan Hunlarının yükselişini ortaya koymaktadır (Göbl, 1967, ss.52-55; Zeimal, 1996, ss.123-137; Grenet, 2005; Rezakhani, 2017, ss.104-124). Bu iki topluluğun Hunsulardan ayrılmış olması veya ayrı Hun göçünü temsil etme ihtimali mevcuttur.

5. yy Ermeni tarihçisi Faustos Buzand, Sâsânîlerin, başkenti Belh olan Kidaralara karşı düzenlediği iki seferden bahsetmiştir. Bu seferlerin ilki 363 ile 368 yılları arasında, ikincisi ise 375 yılında gerçekleştirilmiştir (P'awstos Buzand, 1989, ss.197-198, 217-218; Potts, 2014, ss.130-131). İkinci sefer, Sâsânîler için ağır bir yenilgiyle sonuçlanmış ve Toharistan'daki hâkimiyetleri sona ermiştir. Fakat Kâbil ve Gandhara'daki Taksila gibi doğudaki darphaneleri elinde tutmuşlardır (Grenet, 1996, s.371; Potts, 2014, ss.132-133). Bu durum, Alkan Hunlarının 384 yılında Kâbil'i işgal etmesine kadar devam etmiştir. Alkanlar, darphanedeki kalıpları değiştirmişler, Sâsânî hazinesinden yağmaladıkları altın ve gümüşleri kullanarak sikke basmaya başlamışlardır (Potts, 2014, s.132). 4. yy'ın sonunda üstünde "Kidara" adının yer aldığı sikkeler ortaya çıkmıştır (Haug, 2019, s.55). Bu da bölgede Kidara hâkimiyetinin başlangıcına işaret etmektedir.

Hun akınları sonrası Toharistan, kısa dönem istisnalar dışında Sâsânîlerin kontrolünden çıkmıştır. Sâsânîlerin doğu sınırı, Herat ve Merv bölgeleri arasında Murgap Nehri boyunca uzanmıştır. Hunlar, Toharistan'a hâkim olduktan sonra bölgedeki halkları egemenliklerine alıp büyük ölçüde yerleşik hayata geçmişlerdir (Golden, 1992, ss.10-11). Sâsânîler ve Hunlar arasındaki ilişki, sınırların şekli de dâhil olmak üzere iki tarafın askerî gücüne bağlı olmuştur. Hunların Toharistan'a hâkim olmasından sonra Sâsânîler sınır politikalarında değişikliğe gitmeye mecbur kalmışlar ve akınları önleyerek zararı en aza indirmeye odaklanmışlardır.

Kidaralar ve Sâsânîler arasındaki sınırın istikrar kazanması, Hunların Toharistan üzerindeki hâkimiyetlerini pekiştirmelerine ve Soğdya'ya doğru genişlemelerine imkân tanımıştır. Özellikle Kidara sikkelerinin ortaya çıkması, Kidaraların Çin'e uzanan İpek Yolu ticareti

üzerindeki otoritelerini sağlamlaştırdıklarını ve Sâsânîleri devre dışı bırakmaya çalıştıklarını göstermektedir (Wan, 2012, s.280). Kidaralar döneminde Soğdya'ya büyük ölçekli mimari projelerin yapılması ve burada sanatın gelişmesi, Soğdlu tüccarların ticaret üzerindeki kontrolleriyle ilişkili olmalıdır. É. de la Vaissière, Hun akınlarının bir dizi ekonomik, demografik ve siyasî felakete yol açtığı yönündeki yaygın görüşe katılmamış aksine bölgede 350'den 450'li yıllara kadar süren Hun döneminin, savaşlardan sonra üç nesil boyunca geçen istikrar sayesinde Soğdya'da hızlı bir gelişim döneminin yaşandığını savunmuştur (Vaissière, 2005, ss.107-110). Fakat Hun dönemi her yerde aynı etkiyi göstermemiştir. Hun akınlarının Harezm'in kuzeyinde ciddi bir ekonomik gerilemeye yol açtığına dair izler bulunmaktadır (Nerazik, 1996, s.2015). Benzer şekilde Toharistan'da yapılan kazı çalışmalarındaki bulgulardan birçok yerleşim biriminin ve sulama sistemlerinin terk edildiği ve nüfusun dağlara doğru çekildiği anlaşılmaktadır (Rezakhani, 2017, s.99).

Kidara mimarisi genellikle askerî amaçlı olup Sâsânî sınırındakilerle benzerlik taşımaktadır. Arkeolojik bulgulara dayanarak sınırın her iki tarafında inşa edilen kalelerin giderek güçlendirildiği anlaşılmaktadır (Rante ve Collinet, 2013, s.204). Bu dönemde Zereşan Nehri'nin (Soğd Nehri) güneybatısında yer alan ve tüccarlar şehri olarak anılan Paykand, Buhara vahasında kurulmuştur. Muhtemelen savunma amaçlı olarak kurulan kent, Merv ve Buhara arasında Ceyhun Nehri'nin yakınındaki Âmul'da (Türkmenabat), Kidaralar ile Sâsânîler arasındaki sınırı güvence altına almıştır (Rante ve Raimkulov, 2013, ss.253-255). Sâsânîler, Horasan bölgesinin sınırlarını genişletmek adına bazen zorla da olsa insanları buraya göç ettirip yerleştirmiştir. II. Şâpûr, Hunsulara karşı mücadele ederken büyük ölçekli mimari projelerini Nişabur'a yönlendirmiş ve şehrin merkezini oluşturan kaleyi inşa ettirmiştir (Rante ve Collinet, 2013, s.10, 204). Nişabur'daki garnizon, Gurgan'dan Sistan'a yapılan saldırılara karşılık verebilmiştir. Bu nedenle Sâsânîler döneminde Nişabur, küçük ama ağır tahkim edilmiş, siyasî ve ekonomik açıdan Horasan bölgesinin önemli bir şehri olmuştur (Bulliet, 1976, s.87; Christensen, 2016, s.194). Hunlara doğrudan sınır olan Merv'de de şehri güçlendirmek adına benzer projelerin yürütüldüğü düşünülmektedir. Hatta seferler sırasında Merv'de önemli bir Hristiyan topluluğunun oluşması, Hristiyanların Doğu Roma sınırından uzaklaştırılarak nüfus ve işgücü ihtiyacının arttığı bölgelere zorla yerleştirilmesiyle açıklanabilmektedir (Gillman ve Klimkeit, 1999, s.209)¹. Burası II. Şâpûr'un seferleri sırasında Sâsânî ordusuna ev sahipliği yapmıştır (Puschnigg, 2006, s.24).

İlerleyen süreçte yapılacak olan askerî seferler, doğuya daha fazla dikkatlerin çekilmesini sağlamıştır. Her ne kadar tartışmalı olsa da V. Behrâm'ın (420-438) inşa ettirdiği sınır kuleleri, Merv ve Âmul arasına Kuşmayhan yakınlarına yapılmış olmakla birlikte Toharistan sınırına doğru Murgap Nehri boyunca da bazı kulelerin izlerine rastlanılmıştır (Daryaei, 2002, s.18, 37). V. Behrâm'ın Kidaralara karşı kazandığı zaferlerin izleri, kaynaklarda ve çeşitli sanat eserlerinde görülmektedir (Rahbar, 1998, ss.213-250; Gignoux, 1998, ss.251-258; Rahbar, 2008, ss.15-40; Gignoux, 2008, ss.163-174).

V.Behrâm'ın oğlu II. Yezdicerd (438-457), Toharistan'ın hâkimiyetini Kidaralardan geri almak için birçok sefer düzenlemiştir. Bu askerî girişimlerin başarısı değişkenlik göstermiştir. 442 ile 449 yılları arasında yedi yıl boyunca doğuda kalan II. Yezdicerd, Nişabur'da üs

¹ II. Şâpûr döneminde Roma İmparatoru Konstantin (306-337) Hristiyanlığı kabul etmiştir. Böylece dini anlamda Roma'da dönüşüm başlamıştır. Bu durum Doğu Roma ve Sâsânî arasında rekabet unsuru haline dönüşmüştür. Sâsânî Hristiyanlarının yer değiştirmeye zorlanması, zulme uğramalarına yol açmıştır. 424 yılında Horasan'ın üç büyük şehri olan Nişabur, Merv ve Herat'ta Nasturi piskoposluklarının varlıkları bilinmektedir (Scher, 1910, ss.254-258; Williams, 1996, s.40; Baum ve Winkler, 2003, ss.10-11).

kurarak sınırda Kidaralara karşı savaşmıştır (Elishē, 1982, ss.63-66). Ayrıca II. Yazdicerd, Nişabur'un yaklaşık 450 km batısında Kümîs şehrini kurmuştur (Daryae, 2002, s.18). 450 yılında kuşatılmaz sanılan Talukan'ı ele geçirerek Kidaraları çöl kalelerine kadar kovalamıştır (Elishē, 1982, s.72). 450 yılındaki bir isyanın ardından esir alınan çok sayıda Ermeni soylusunu ve din adamını, 453/454'teki seferde Nişabur'a getirmiştir. Ancak Kidaralara karşı aşağılayıcı bir şekilde yenilince esirlerin hepsini idam ettirmiştir (Elishē, 1982, ss.192-194; Łazar P'arpec'i, 1991, s.133). Yenilginin ardından Sâsânîler, Kidaralara haraç ödemek zorunda kalmışlardır. 456 yılında II. Yazdicerd, Kidaralara karşı başarılı bir sefer düzenlemiş ve Toharistan'daki Kidara hâkimiyetine son vermiştir². Fakat zaferin eşliğindeyken aniden ölmüştür. Yerine geçecek kişinin kim olacağını açıkça belirtmediğinden dolayı oğulları III. Hürmüz (457-459) ve I. Fîrûz (459-484) arasında taht savaşı çıkmıştır. I. Fîrûz, Akhunların desteğini almak için onlara Talukan'ı vermeyi vaat etmiş ve böylece Akhunların desteğini alarak kardeşini yenmiştir (Firdausî, 1915, ss.157-158; Tabarî, 1999, ss.107-110; Ya'qûbî, 2010, s.163).

Kidaraların yıkılışından sonra bazı güçler, Toharistan'daki siyasî boşluğu doldurmaya çalışmışlardır. Bunlar, Sâsânîler ile komşuları arasında köprü oluşturmuşlardır. Bunlardan biri Baktriya kaynaklarında ismi geçen Kadag halkının hükümdarı Meyam olmuştur (Sims-Williams, 2007, ss.108-115). Bu kaynağın 461/462 tarihli olması, I. Fîrûz'un saltanatının erken dönemine işaret etmektedir. Bu dönemde I. Fîrûz'un doğudaki müttefikleriyle hâlâ iyi ilişkiler içinde olduğu anlaşılmaktadır. 467 yılında Belh yakınlarındaki Kidara başkenti ele geçirilmiş ve Kidaralar daha küçük bir devlet olarak en az on yıl daha hüküm sürecekleri Gandhâra'ya çekilmişlerdir. Her ne kadar I. Fîrûz, kardeşi III. Hürmüz'e karşı giriştiği mücadelede Akhunların desteğini almış olsa da Sâsânîler ile Akhunlar arasındaki güç dengesi, istikrarlı ve barışçıl olarak devam etmemiştir. İlerleyen süreçte ilişkiler bozulmuş ve I. Fîrûz tarafından Akhunlara karşı üçten fazla başarısız sefer düzenlemiştir. Alınan başarısızlıklar karşısında Sâsânîler, yüklü haraç ödemek zorunda kalmışlardır (Haug, 2019, s.59).

2. I. Fîrûz'un Akhunlara Karşı Mücadelesi

I. Fîrûz, Akhun hükümdarı Aksungur'a (420-470) karşı askerî seferler düzenlemiş olsa da Akhunlarla her zaman mücadele içinde olmamıştır. Babası II. Yazdicerd'in ölümünün ardından kardeşi III. Hürmüz'e karşı giriştiği iç savaşta, I. Fîrûz'un kritik müttefiki Akhunlar olmuştur. III. Hürmüz tahta geçtikten sonra I. Fîrûz, Akhunlara sığınmış, Akhunların desteğini sağlamak adına Belh'in batısında bulunan ve babası II. Yazdicerd'in henüz işgal ettiği bölge olan Talukan'ın kontrolünü Akhunlara bırakacağına söz vermiştir (Firdausî, 1915, ss.157-158; Tabarî, 1999, ss.107-110; Ya'qûbî, 2010, s.163). Bu antlaşma, I. Fîrûz'u imparator yapmış olsa da doğu sınırının Akhunlara açılmasına neden olmuştur. Sonraki 10 yılda Akhunlar, Toharistan'ı ele geçirmişler, Kidaraları ortadan kaldırmışlar ve Horasan'a doğru ilerlemeye başlamışlardır. 469 yılında Akhunlar, bölgede hâkim güç olmuşlardır. Bu nedenle I. Fîrûz, Akhunların üzerine yürümeyi gerekli görmüştür³. Yapılan ilk seferde I. Fîrûz yenilmiş, haraç ödemeye ve Akhun hükümdarı Aksungur'a baş eğmeye mecbur kalmıştır (Procopius, 1914, 1.3.1). İkinci sefer sırasında Aksungur'un bir casusu, I. Fîrûz'un

² Priskos'un anlatılarında Kidaraların Sâsânîlere haraç ödemeyi bıraktığı geçmektedir. Fakat R. Blockley, bunu ikna edici bir şekilde tersine çevirmiştir. II. Yazdicerd'in iki yıl önceki aşağılayıcı şekilde yenilgisi, Sâsânîlerin Kidaralara haraç ödemesini daha olası kılmaktadır. Bu hususta bkz. Blockley, 1983, s.349.

³ I. Fîrûz ile Akhun Hakani Aksungur arasında yapılan savaşlar ve savaşların sonuçları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Toğay, 2023, ss.1552-1569.

askerî birliklerini çöllerde bitkin düşürene kadar yanlış yönlendirmiştir. Böylece Akhunlar, Sâsânîleri kolayca dağıtmışlardır. Bu savaşın ardından her ne kadar I. Fîrûz, Akhunlara otuz katır yükü gümüş dirhem ödemeyi vaat etmiş olsa da önceki seferin masrafları ve haraç ödemeleri hazineyi tükettiğinden sadece yirmi katır yükü verebilmiştir. Geri kalan gümüş dirhemlerin hazırlanma sürecinde küçük oğlu Kubâd, Akhunlara iki yıl boyunca rehin bırakılmıştır (Tabarî, 1999, ss.113-115; Joshua the Stylite, 2000, ss.10-11).

İkinci savaşın ardından I. Fîrûz ile Aksungur arasında bir antlaşma yapılmıştır. Sâsânîler ile Akhunlar arasındaki sınır belirlenerek iki tarafın bu sınırı geçmeyeceği garanti altına alınmıştır (Tabarî, 1999, s.115). Bazı kaynaklara göre, bu sınır I. Fîrûz'un dedesi V. Behrâm'ın Merv'den Buhara'ya giden yolda inşa ettirdiği bir kule aracılığıyla belirlenmiştir. Bu kule, Sâsânîler ile Kidaralar arasındaki sınırı belirlemek için yaptırılmıştır (Firdausî, 1915, ss.84-92; Tabarî, 1999, ss.94-96). Taberî'nin "The History of the Prophets and Kings" adlı eserinde I. Fîrûz'un Soğdya'ya doğru yola çıktığında sınır olarak belirlenen kuleye rastladığı anlatılmaktadır. I. Fîrûz, Aksungur'la yaptığı antlaşmayı bozmak yerine kuleye 50 fil ve 300 kişiyi zincirleyerek kulenin Sâsânî birlikleri önünde sürüklenmesini emretmiştir. Filler ve askerler kuleyi yerde sürüklerken mecazî olarak sınırı da ileriye çekmişlerdir. Aksungur, bu hamleden etkilenmemiş ve I. Fîrûz'dan antlaşmaya sadık kalmasını istemiştir. Bu talebi geri çeviren I. Fîrûz, ilerlemesine devam etmiştir. Fakat Aksungur, büyük bir hendek kazılmasını, üzerinin toprak ve dallarla örtülmesini emretmiştir. Böylece Sâsânîler büyük bir tuzağa düşürülmüş, I. Fîrûz ve tüm ordusu kazılan hendek içinde imha edilmiştir (Procopius, 1914, 1.4.1; Firdausî, 1915, s.164-169; Agathias, 1975, 4.4; Łazar P'arpec'i, 1991, ss.214-215; Tabarî, 1999, ss.118-119; Sebêos, 1999, s.5; Joshua the Stylite, 2000, s.11; Ya'qûbî, 2010, s.163).

I. Fîrûz'un Akhunlara karşı pek çok başarısızlığı olduğu Doğu Roma ve Ermeni kaynaklarında geçmekle birlikte Sâsânî sikkeleri üzerinde de tasvir edilmiştir. I. Fîrûz'un sikkelerde üç farklı taçla temsil edilmesi, Aksungur tarafından iki kez esaret alınışıyla eşleşen yönetiminde en az iki kere kesinti olduğunu göstermektedir (Schindel, 2004, ss.390-392). Ancak I. Fîrûz'un dedesi V. Behrâm'ın kulesini taşıdığı hikâyesi, I. Fîrûz'un ölümünden yaklaşık 400 yıl sonra yazılan Taberî'nin tarihine girmiş bir süslemedir (Shayegan, 2011, s.21). Bu anlatımda, I. Fîrûz'a hem saldırgan hem de düzenli olarak sözünden dönen bir imparator portresi çizilmiştir. Aksungur'la yapılan antlaşmayı bozması, kendi ölümüne ve ordusunun yok edilmesine neden olmuştur.

Kaynaklarda genel olarak I. Fîrûz'un askerî seferlerde sürekli yenilgi aldığı belirtilmiş olsa da bir kaynakta onun zaferler kazandığından bahsedilmiştir. Pseudo-Joshua the Stylite, I. Fîrûz'un Hunları mağlup ettiğini, topraklarını ele geçirdiğini ve esir alınmadan onları kendi topraklarına kattığını belirtmektedir (Joshua the Stylite, 2000, s.10). Kaynaktaki bu anlatım, daha sonra alınan iki yenilgi ve I. Fîrûz'un ölümüyle devam etmektedir. Joshua the Stylite'nin I. Fîrûz'un toprak kazanımıyla ilgili anlatımının, Gûrgan'daki Kidaralara ve Gûrgan Seddi'nin etrafındaki bölgeye karşı yaptığı seferlerdeki anlık alınan zaferlerle ilişkilendirilmiş olabileceği düşünülmektedir.

I. Fîrûz'un ölümü ve Akhunların yükselişi, Sâsânîler için büyük zorluklar oluşturmuştur. Sâsânî ordusunun büyük çoğunluğunun savaşta yok edilmesi, imparatorluğu açıkta bırakmış ve Akhunlar tarafından tamamen işgal edilme ihtimalini ortaya çıkarmıştır. Prokopius, Akhunların 2 yıl boyunca Sâsânîlere hâkim olduğunu ve onlardan vergi aldığını belirtmiştir

(Procopius, 1914, Book 1.4.28/29). Alınan vergiler, Sâsânî para arzının önemli bir kısmını oluşturmaktadır (Vaissière, 2005, s.111). Ayrıca Akhunlar, Sâsânî saray siyasetinde önemli bir rol oynamıştır. Tahtın kontrolü için rekabet edenler arasında Akhun yanlısı bir kesim ortaya çıkmıştır (Haug, 2019, s.62).

3. Gûrgan Seddi: Sınırı İnşa Etmek

Akhunlar karşısında alınan yenilgiler, Sâsânîleri zor bir döneme sokmuştur. Haraç ödemenin dışında I. Fîrûz savaşta öldürülmüş ve Sâsânî ordusu yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Hazar Denizi kıyısı ile Gûrgan Nehri'nin hemen kuzeyi olan Elbruz Dağları arasında 195 km uzunluğundaki Gûrgan Seddi (Sedd-i İskender/Sedd-i Fîrûz/Sedd-i Anuşirvan), büyük ihtimalle I. Fîrûz döneminde inşa edilmiştir. Seddin inşası noktasında Büyük İskender döneminden Sâsânî döneminin sonlarına kadar farklı tarihler ileri sürülmüştür. Ancak son yapılan araştırmalarda set duvarının kronolojisi, I. Fîrûz dönemiyle uyumlu olarak 5. yy ortalarına tarihlendirilmiştir (Harmatta, 1996, ss.79-84; Nokandeh, Sauer, Rekavandi vd., 2006, ss.158-162). Bu set ve set boyunca inşa edilen 36 kale, Hazar Denizi boyunca uzanan Gûrgan ovalarına ulaşımı engelleyerek bozkırlardan gelenlerin İran'a ulaştığı yolları kapatmıştır. Romalı tarihçi Priskos, I. Fîrûz'un Kidara hükümdarı Kunkhas'a karşı düzenlediği seferin yerini seddin kuzeyindeki bölge olarak göstermektedir (Blockley, 1983, s.349).

Yapılan seddin ve kalelerin yanı sıra Bâbü'l-Ebvâb veya Kapılar Kapısı olarak bilinen Hazar Denizi'nin batı kıyısındaki Derbent'teki tahkimatlar, Doğu Romalılar tarafından kısmen finanse edilmiştir. Doğu Romalılar, Sâsânîleri Türkistan bozkırlarından gelenlerle arasında önemli bir tampon olarak görmüşlerdir (Nokandeh, Sauer, Rekavandi ve diğerleri, 2006, s.166). Doğu Roma'nın Kafkasya sınırının ortak savunmasına yönelik katkıları, 363 yılında bir antlaşmayla resmîyet kazanmış ve I. Fîrûz'un hükümdarlığı boyunca düzenli olarak yenilenmiştir (Blockley, 1985, ss.62-74). 465 yılında I. Fîrûz, doğudaki savunma hattını genişleterek Hunlara karşı mücadelesinde maddi destek istemek için Doğu Roma'ya elçiler göndermiştir. İmparator I. Leo (457-474) döneminde Sâsânîlerle doğudaki var olan savunma politikası genişletilmiştir. İmparator Zeno da (474-491) Sâsânîlerin tampon olarak kalması ve sınırın korunması doğrultusunda düzenli olarak Sâsânîlere katkıda bulunmaya devam etmiş, Akhunlara karşı yürütülen Sâsânî seferine maddi olarak destek olmuş ve hatta savaş sonrası I. Fîrûz esir düştükten sonra fidyesinin bir kısmını ödemiştir (Joshua the Stylite, 2000, ss.9-10)⁴. Yani Sâsânî sınırlarının Hunlara karşı savunulması sadece Sâsânîleri ilgilendirmemiş, düşmanı olan Doğu Roma da resmî olarak destek sağlamıştır.

Sâsânîlerin doğu sınırına yaptıkları seddin savunmaya yönelik olduğunu ve akınları önlemek için yapıldığını varsaymakla birlikte I. Fîrûz'un askerî seferlerine bütüncül olarak bakıldığında seddin saldırı amacını taşıdığı da düşünülmektedir. I. Fîrûz, tarihi kaynaklarda saldırgan bir imparator olarak tasvir edilmiştir. Askerî seferlerinde tavsiyeleri dikkate almadan ileriye atılma arzusu yenilgisine neden olmuştur. Bu eylemleri ve V. Behrâm'ın kulesini ordusunun önünde sürüklemesi savaşlarda geri çekilecek bir karakteri yansıtmamaktadır. I. Fîrûz'un çağdaşı olan Ermeni tarihçi Gazar Parpetsi, onu Akhunlara karşı düzenlediği seferlerde askerlerinin hayatlarını önemsemeyen bir tiran olarak tanımlamıştır. Gazar Parpetsi, bu

⁴ Doğu Roma, Sâsânîlerin yardım talebine her zaman olumlu dönüş yapmamıştır. Priskos'un anlatılarına göre, istenilen bazı yardım talepleri Doğu Roma tarafından reddedilmiştir (Blockley, 1983, s.347).

savaşta ölen askerlerin kanlarının I. Fîrûz'un ellerinde olduğunu söyleyecek kadar iddiasını ileriye götürmüştür (Łazar P'arpec'i, 1991, ss.214-227)⁵.

Doğu sınırını güvence altına almak için yapılan set, göç edip gelen akıncıları dışarıda tutmakla kalmamış aynı zamanda bölgenin güvenliğini sağlamıştır. Joshua the Stylite, I. Fîrûz'un seferleri hakkında ayrıntılı bilgi vermemesine rağmen onun Hazar kıyılarında Kidaralara karşı bazı erken zaferler kazandığını, onları kuzeye Gürgen ovalarının ötesine kadar sürdüğünü ardından sınırı korumak ve yeni seferleri düzenlemek adına set inşa ettirdiğini varsayabiliriz. 6. yy'da Prokopius, I. Fîrûz'un mağlubiyetle sonuçlanan seferi sırasında günümüz Günbed-i Kavus şehrine yakın Gorgo'yu Akhunların şehri olarak tanımlamıştır. Ancak Gorgo'nun yapılan seddin güneyinde yer alması dikkat çekicidir (Procopius, 1914, Book 1.3.2). Dolayısıyla I. Fîrûz, seddi inşa etmeden önce Kidaraları geri püskürtmede bir miktar başarı elde etmiş olmalıdır. Aynı zamanda I. Fîrûz, Gürgen ovalarında şehir kurulmasını emretmiş ve böylece Gürgen ovalarını Sâsânî sınırlarına dâhil etmeye çalışmıştır (Haug, 2019, s.61).

Sınıra yapılan büyük seddin ve kalelerin bakımı, korunması ve askerlerin ihtiyaçlarının karşılanması Gürgen Nehri'nin güneyindeki tarım arazilerinde üretimin artmasıyla ve başka yerlerden gelen takviyelerle mümkün olmuştur. Arkeolojik bulgular, set boyunca koyun ve keçi gibi hayvanların yetiştirildiğini göstermektedir (Mashkour ve diğerleri, 2017, ss.77-78). Yine siteler üzerinde yapılan arkeolojik çalışmalar, Gürgen Seddi'ndeki garnizonun yaklaşık 22.500 kişiden oluştuğunu göstermektedir (Sauer ve diğerleri, 2013, ss.230-234).

Sonuç

İç Asya bozkırlarından gelen Hun göçleri, Sâsânîlerin doğu sınırı politikasını belirlemede önemli rol oynamıştır. Hunlar, Sâsânîlerin sınırlarında sorunlara yol açarak sınırların yeniden tanımlanmasını zorunlu kılmıştır. Hunsuların Sâsânî ordusunun bir parçası olarak Romalılara karşı savaşması, Sâsânîlerin sınırlarına yeni gelen komşuları kendi ağlarına dâhil etmeye çalıştıklarını göstermektedir. Fakat bu tür girişimler uzun ömürlü olmamış ve sınır ötesi mücadeleler daha yaygın olmuştur. Belh'in Kidara ve daha sonra Akhun hâkimiyeti alanına girmesiyle Toharistan, Sâsânî egemenliğinden çıkmıştır. Bu dönemde Herat, Sâsânîlere daha fazla bağlanmış ve Kidaralara karşı sınırın korunmasında giderek daha stratejik bir rol oynamıştır. Kidaraların Soğdya'ya doğru genişlemesi, Sâsânîlerle olan sınırın batıya doğru uzanmasına neden olmuştur. 5. yy başlarında Kidara ve Sâsânî arasında gelişen sınır, Kidaralardan sonra da küçük değişikliklerle devam etmiştir.

Kidaraların doğuda zorlu bir komşu olarak yükselişi, Sâsânîleri doğu sınırında büyük ve uzun sürecek olan seferlerin alt yapısını hazırlamak zorunda bırakmıştır. Hatta bu seferler, Sâsânî sarayının doğuya taşınmasını ve imparatorun uzun süre burada kalmasını gerektirmiştir. Batı uç bölgelerinden gelen nüfuslar, kalıcı olarak doğuya Nişabur, Merv ve Merv-i Rud gibi sınırın büyüyen şehirlerine yerleştirilmiştir. Şehirlerin kurulması, genişletilmesi ve sınır savunmasıyla ilgili kalelerin ve diğer inşaların yapılması, Sâsânîlerin merkeziyetçi imparatorluk otoritesini göstermektedir. Kidaraların yerini Akhunların almasıyla Sâsânîlerin doğu sınırına verdikleri önem daha da artmıştır.

Kidaraların ortaya çıkışı, Sâsânîlerin doğu sınırının şeklini değiştirmiş ve Toharistan'ı Sâsânî egemenliğinden çıkarmıştır. Akhunlar ise Horasan'daki Sâsânî otoritesini tehdit etmiştir.

⁵ İlerleyen dönemde Kalankatlı Moses, I. Fîrûz'un Hristiyanlara kötü davrandığı için Tanrı'nın bir gazabı olarak Akhunları gönderdiğinden bahsetmektedir (Movsēs Dasxurançı, 1961, ss.25-26).

Akhunların gelişi, erken aşamada Kidara gücünü sarsmıştır. Nitekim onlar Toharistan ve Soğdya'yı sarsarak Kidaraları dışa doğru genişlemeye zorlamışlar, bu da II. Yazdicerd'le başlayan savaşları tetiklemiştir. Moğolistan'daki gelişmeler, Akhunların batıya doğru göç etmesine neden olmuş ve Kidaraları, II. Yazdicerd'le savaşmaya zorlayan zincirleme bir reaksiyon başlatmıştır. I. Fîrûz'un Akhunlarla yaptığı ilk ittifakından sonraki on yıl boyunca Akhunlar, Toharistan'ı işgal etmiş ve Kidaraların yıkılışından faydalanarak Sâsânîlerle ittifak halinde Soğdya'ya doğru genişlemeye başlamıştır. Akhunların bölgede hâkim güç olmaları üzerine I. Fîrûz harekete geçmiş ve ağır yenilgiler alacağı üç askerî sefer düzenlemiştir. Son askerî seferinde ordusunun büyük kısmı yok edilmiş ve kendisi de öldürülmüştür. Böylece Akhunlar, Sâsânîlere hâkim olacak konuma yükselmiş ve yüklü miktarda vergiler almıştır.

Kaynakça

- Agathias (1975). *The Histories* (J. D. Frendo, Trans.). Berlin: Walter de Gruyter.
- Ammianus Marcellinus (1894). *The Roman History* (C. D. Yonge, Trans.). London: George Bell and Sons.
- Baum, W. & Winkler, D. W. (2003). *The Church of the East: A Concise History*. London: Routledge Curzon.
- Blockley, R. (1983). The Fragmentary Classicising Historians of the Later Roman Empire: Eunapius, Olympiodorus, Priscus and Malchus, V. II. Liverpool: Francis Cairns.
- Blockley, R. (1985). Subsidies and Diplomacy: Rome and Persia in Late Antiquity. *Phoenix* 39, 62-74. <https://doi.org/10.2307/1088870>
- Bulliet, R. (1976). Medieval Nishapur: A Topographic and Demographic Reconstruction. *Studia Iranica*, 5, 67-89.
- Christensen, P. (2016). *Decline of Iranshahr: Irrigation and Environment in the Middle East, 500 B.C.-A.D. 1500*. London: Tauris.
- Daryaei, T. (2002). *Šāhrestānīhā ī Ērānšahr: A Middle Persian Text on Late Antique Geography, Epic and History*. Costa Mesa: Mazda Publishers.
- Elishē (1982). *History of Vardan and the Armenian War* (R. W. Thomson, Trans.). Cambridge: Harvard University Press.
- Firdausī (1915). *The Shāhnāma of Firdausī, V. VII* (A. G. Warner and E. Warner, Trans.). London: Kegan Paul, Trench, Trübner & Co. Ltd.
- Harmatta, J. (1996). The Wall of Alexander the Great and the Limes Sasanicus. *Bulletin of the Asia Institute, New Series* 10, 79-84.
- Haug, R. (2019). *The Eastern Frontier Limits of Empire in Late Antique and Early Medieval Central Asia*. London: Bloomsbury Publishing.
- Gignoux, P. (1998). Les inscriptions en moyen-perse de Bandiān. *Studia Iranica*, 27, 251-258.
- Gignoux, P. (2008). Le site de Bandiān revisité. *Studia Iranica*, 37, 163-174. <https://doi.org/10.2143/SI.37.2.2034313>
- Gillman, I. & Klimkeit, H.-J. (1999). *Christians in Asia before 1500*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Goffart, W. (2006). *Barbarian Tides: The Migration Age and the Later Roman Empire*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Golden, P. B. (1992). *An Introduction to the History the Turkic Peoples: Ethnogenesis and State Formation in Medieval and Early Modern Eurasia and the Middle East*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Göbl, R. (1967). *Dokumente zur geschichte der iranischen Hunnen in Baktrien und Indien*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Grenet, F. (1996). Crise et sortie de crise en Bactriane-Sogdiane aux IV^e-Ve siècles: de l'héritage antique à l'adoption de modèles sassanides. In Istituto italiano per il Medio ed Estremo Oriente and Accademia nazionale dei Lincei (Eds.), *La Persia e l'Asia centrale da Alessandro al X secolo* (Roma, 9-12 novembre 1994) (pp. 367-390). Rome: Accademia Nazionale dei Lincei.
- Grenet, F. (2005). Kidarites. In *Encyclopaedia Iranica*, New York: The Encyclopaedia Iranica Foundation.
- John Zonaras (2009). *The History of Zonaras: From Alexander Severus to the Death of Theodosius the Great* (T. M. Banchich and E. N. Lane, Trans.). London: Routledge.
- Joshua the Stylite (2000). *The Chronicle of Pseudo-Joshua the Stylite*. (F. R. Trombley and J. W. Watt, Trans.). Liverpool: Liverpool University Press.
- Łazar P'arpec'i (1991). *The History of Łazar P'arpec'i* (R. W. Thomson, Trans.). Atlanta: Scholars Press.
- Mashkour, M., Khazaeli, R., Fathi, H. vd. (2017). Animal Exploitation and Subsistence on the Borders of the Sasanian Empire: From the Gorgan Wall (Iran) to the Gates of the Alans (Georgia). In E. W. Sauer (Ed.), *Sasanian Persia: Between Rome and the Steppes of Eurasia* (pp. 74-95). Edinburgh: Edinburgh University Press.

- Movsēs Dasxuranç (1961). The History of the Caucasian Albanians by Movsēs Dasxuranç (C. J. F. Dowsett, Trans.). London: Oxford University Press.
- Nerazik, E. E. (1996). Khwarizm: Part One: History and Culture of Khwarizm. In B. A. Litvinsky, Zhang Guang-da and R. Shabani Samghabadi (Eds.), In History of Civilizations of Central Asia, Vol. III, The Crossroads of Civilizations: A.D. 250 to 750 (pp. 212-226). Paris: UNESCO.
- Nokandeh, J., Sauer, E. W., Rekavandi, H. O. vd. (2006). Linear Barrier of Northern Iran: The Great Wall of Gorgan and the Wall of Tammishe. *Iran*, 44, 121-173. <https://doi.org/10.1080/05786967.2006.11834684>
- P'awstos, Buzand (1989). The Epic Histories Buzandaran Patmut'iwnk' (N. G. Garsoian, Trans.). Cambridge, Harvard University.
- Payne, R. (2016). The Making of Turan: The Fall and Transformation of the Iranian East in Late Antiquity. *Journal of Late Antiquity*, 9, 4-41. <https://doi.org/10.1353/jla.2016.0011>
- Potts, D. T. (2014). Nomadism in Iran: From Antiquity to the Modern Era. Oxford: Oxford University Press.
- Procopius (1914). History of the Wars (H. B. Dewing, Trans.). London: William Heinemann.
- Puschnigg, G. (2006). Ceramics of the Merv Oasis: Recycling the City. Walnut Creek: Left Coast Press.
- Rahbar, M. (1998). Decouverte d'un monument d'epoque sassanide a Bandian, Dargaz (Nord Khorassan): Fouilles 1994 et 1995. *Studia Iranica*, 27, 213-250. <https://doi.org/10.2143/SI.27.2.2003927>
- Rahbar, M. (2008). The Discovery of a Sasanian Period Fire Temple at Bandiyān, Dargaz. In D. Kennet and P. Luft (Eds.), Current Research in Sasanian Archaeology, Art and History (pp. 15-40). Oxford: Archaeopress.
- Rante, R. & Collinet, A. (2013). Nishapur Revisited: Stratigraphy and Ceramics of the Qohandez. Oxford: Oxbow Books.
- Rante, R. & Raimkulov A. (2013). Les fouilles de Paykend: nouveaux éléments. *Cahiers d'Asie centrale*, 21/22, 237-258. Erişim adresi: <http://journals.openedition.org/asiacentrale/1841>
- Rezakhani, K. (2017). Re Orienting the Sasanians: East Iran in Late Antiquity. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Sauer, E. W., Rekavandi, H. O., Wilkinson T. J. & Nokandeh J. (2013). Persia's Imperial Power in Late Antiquity: The Great Wall of Gorgān and Frontier Landscapes of Sasanian Iran. Oxford: Oxbow Books.
- Scher, A. (Ed.). (1910). Histoire Nestorienne (Chronique de Seert), premiere partie, fasc. 2. *Patrologia Orientalis* 5, 217-344.
- Schindel, N. (2004). Sylloge Nummorum Sasanidarum: Paris-Berlin-Wien: Band 3/1 Shapur II-Kawad I. 2. Regierung. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Sebēos (1999). The Armenian History Attributed to Sebeos, V. I, (R. W. Thomson, Trans.). Liverpool: Liverpool University Press.
- Shayegan, M. R. (2011). Arsacids and Sasanians: Political Ideology in Post-Hellenic and Late Antique Persia. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sims-Williams, N. (2007). Bactrian Documents from Northern Afghanistan II. Oxford: Oxford University Press.
- Sneath, D. (2007). The Headless State: Aristocratic Orders, Kinship Society, and Misrepresentations of Nomadic Inner Asia. New York: Columbia University Press.
- Ṭabarî, Abū Ja'far Muḥammad b. Jarîr (1999). The Sāsānids, the Byzantines, the Lakhmids, and Yemen (C. E. Bosworth, Trans.). The History of al-Ṭabarî (Ta'rikh al-rusul wa'l-mulûk), V. 5. Albany: State University of New York Press.
- Ṭoğay, A. H. (2023). Sasani Şahı Fırûz ile Ak Hun Hakanı Aksungur Arasındaki Muharebeler. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 63(2), 1552-1569. <https://doi.org/10.33171/dtcfjournal.2023.63.2.26>
- Vaissière, É. de la (2005). Sogdian Traders: A History (J. Ward, Trans.). Leiden: Brill.

- Wan, X. (2012). A Study of the Kidarites: Reexamination of Documentary Sources. *Archivum Eurasiae Medii Aevi*, 19, 243-301.
- Williams, A. V. (1996). Zoroastrians and Christians in Sasanian Iran. *Bulletin John Rylands Library*, 78, 37-53. <https://doi.org/10.7227/bjrl.78.3.4>
- Ya'qûbî, Aḥmad b. Abî Ya'qûb (2010). *Târîkh al-Ya'qûbî*, V. I. Beirut: Dâr Şâdr.
- Zeimal, E. V. (1996). The Kidarite Kingdom in Central Asia. In B. A. Litvinsky, Zhang Guang-da and R. Shabani Samghabadi (Eds.), *In History of Civilizations of Central Asia, Vol. III, The Crossroads of Civilizations: A.D. 250 to 750* (pp. 123-137). Paris: UNESCO.